

THE SALES AGREEMENT, ITS DESCRIPTION AND TYPES, AS WELL AS SOME OF THE TERMS OF THE AGREEMENT

Kilichev Abduraim Yarasevich

Independent researcher of the State and Law Institute of the Academy
of Sciences of the Republic of Uzbekistan. 2441188guas@mail.ru
<https://doi.org/10.5281/zenodo.12635508>

ARTICLE INFO

Received: 24th June 2024

Accepted: 29th June 2024

Online: 30th June 2024

KEYWORDS

*al-bay', void, corrupt
contracts, market, trade.*

ABSTRACT

This article provides information about the purchase contract in Islam, its types and description, as well as the requirements (conditions) imposed on contracts. In Islam, the freedom to sell and buy property, to exchange wealth and property with each other is given to meet various needs, and this article provides a comprehensive overview of the jurisprudential requirements that should be taken into account.

ОЛДИ-СОТДИ ШАРТНОМАСИ, УНИНГ ТАВСИФИ ВА ТУРЛАРИ, ШУНИНГДЕК ШАРТНОМАНИНГ АЛОҲИДА ШАРТЛАРИ ҲАҚИДА

Қиличев Абдураим Ярашевич

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Давлат ва ҳуқуқ институти мустақил
тадқиқотчиси.

2441188guas@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12635508>

ARTICLE INFO

Received: 24th June 2024

Accepted: 29th June 2024

Online: 30th June 2024

KEYWORDS

*Ал-байъ, ботил, фосид
шартномалар, бозор,
савдо.*

ABSTRACT

Ушбу мақолада исломда олди-сотди шартномаси, унинг турлари ва тавсифи, шунингдек шартномаларга қўйиладиган талаб (шарт)лар ҳақида маълумот берилади. Исломда турли хил эҳтиёжларини қондириш учун мол-мулкларини сотиш ва сотиб олиш, бойликлари ва молларини бир-бирлари билан алмаштириш эркинлиги берилган бўлиб, ушбу мақолада айнан эътиборга олинadиган фиқхий талаблар тўғрисидаги маълумотлар кенг ёритилган.

Одамлар ўзларининг товарлар ва озиқ-овқатларга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун қонуний савдога муҳтож ва бу эҳтиёжни савдодан бошқа йўл билан ҳал қилиб бўлмайди. Сотиб олиш ва сотиш Қуръон, суннат ва ақлий далиллар (ақл) билан қонунийлаштирилган. Қуръон: "Аллоҳ савдони ҳалол қилди"¹.

Араб тилида савдо "ал-байъ" деб аталади. Бу икки маъноли сўз бўлиб, бири иккинчи маънога бутунлай қарама-қарши маънони англатади. Шундай қилиб, бу

¹ Қуръони карим, Бақара сураси, 275-оят

сўзнинг бир маъноси "сотиб олиш" ва бу сўзнинг бошқа маъноси "сотиш", шунингдек у шариятда "қимматбаҳо нарсани ўзаро розилик билан бошқа қимматбаҳо нарса билан алмаштириш" деб ҳам таърифлади.

Олди-сотди – бу мулкни бошқасига алмаштириш ёки ҳақ ёки товон эвазига мулкка эгалик қилиш сифатида белгиланиши мумкин.

Молиявий муомилалар тартибга солинмаса, уларнинг қоидалари бўлмаса, кишилар орасида келишмовчиликлар кўпайиши аниқ.² Бу эса шартнома (битим)лар орқали тартибга солинади ва буни қуйида ўрганамиз.

Байъ (олди-сотди) шартномаси сотилган мулкка эгалик ҳуқуқини сотувчидан харидорга, нархга эгалик ҳуқуқини эса харидордан сотувчига ўтказди. Мазкур шартноманинг аҳамиятини бошқа шартномалардан фарқли ўлароқ шундан англаш мумкинки, Қуръон унга алоҳида ишора қилади. Мисол учун, "Бир-бирингизнинг молингизни ҳаром йўллар билан еманг, фақат ўзаро келишув асосидаги савдо орқали (алмашинг)" (Нисо, 29).

Олди-сотди шартномаси бозорларда кенг тарқалган ва тез-тез ишлатиладиган шартномадир. Чунки, у жуда кенг доирага эга, яъни у асосий эҳтиёжлар учун кундалик олди-сотди фаолиятдан тортиб, турли мамлакатлар ўртасидаги халқаро савдогача бўлган кенг жараённи ўз ичига олади.

Шунинг учун, исломда олди-сотди фаолияти нима эканлигини, бундай фаолият йўналишлари ва ўзаро фарқларини билиш муҳим.

Умумий маънода олди-сотди ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган аниқ аниқланган объектни эквивалент эвазига бериш. Олди-сотди (савдо) баъзида оғзаки, баъзида эса бирор ҳаракатлар билан амалга оширилади.

Оғзаки савдонинг асосий элементи таклиф ва қабул қилишдир. Масалан: Бир тараф сотганини, бошқа томон сотиб олганилигини айтади. Тилда одатий (урф) ҳукмронлик қилади. Сотиб олиш-сотиш шартномаси таклиф ва келишувни кўрсатадиган ҳар қандай иборалар билан ҳам тузилиши мумкин, масалан: "Мен буни сизга жуда кўп миқдорда бердим", "буни жуда кўпга олинг", "мен унга бўлган ҳуқуқларимни шунча пулга топширдим". Шундан сўнг, бошқа томон жавоб беради: "Қабул қилинди", "қабул қилдим" ёки "Розиман"³.

Ҳаракат орқали сотишда асосий элементлар бериш ва олишдир ва бу бериш ва қабул қилиш таклиф ва қабул қилиш билан тенгдир. Масалан: Сабзавот сотувчиси сабзавотлардан боғламлар ясайди ва уларни сотиладиган жойга қўяди ва ҳар бир тўпламининг нархи белгилайди. Харидор келади, ўша қийматдаги пулни беради, бир дастани олиб, икки томондан бир оғиз сўз айтмай кетади. Бу ерда иккала томоннинг ҳаракати бир томоннинг кўрсатилган товарларни сотиш бўйича таклифи ва бошқа томоннинг кўрсатилган нархни қабул қилишига тенг⁴.

Олди-сотди шартномаси бу бозорлардаги энг кенг тарқалган ва тез-тез ишлатиладиган шартнома туридир. Чунки, у барчанинг асосий эҳтиёжлари учун

2 Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад юсуф "Бозор ва унга боғлиқ масалалар" -Т."Ҳилол нашр", 2020 3-б.

3 <https://islam-today.ru>

4 Анвар Аҳмад Қодирий. "Фатҳ ал-қодир" китоби 31 б.

кундалик сотиш ва сотиб олиш фаолиятимиздан тортиб, турли мамлакатлар ўртасида фонд бозорларида ва халқаро савдода компаниялар акцияларини сотишдан иборат катта қамровга эга.

Ҳанафий мазҳаби таълимотига кўра, шартнома (битим) бу икки ва ундан ортиқ кишиларнинг ўзаро келишувига айтилади. Мазкур шартнома муайян манфаат эвазига ёки ҳеч бир ҳақ талаб қилинмасдан тузилади.⁵ Мазкур мақолада олди-сотди шартномасига тўхталамиз ва у мақолани ўқувчилари учун манфаатли бўлишидан умидвормиз.

Олди-сотди шартномаси ва унинг турлари.

Фақиҳлар ва уламолар олди-сотди шартномаларини амал қилиш нуқтаи назаридан уч тоифага бўлишган:

Саҳих шартнома. Бундай шартноманинг таклиф ва аксепти, предмети ва шартнома тузувчи томонлари каби барча элементлари ўринли бўлади ва сотиш ҳақиқий ҳисобланади. Ҳар бир элемент учун шартлар бажарилади ва у барча тақиқланган зарарли ҳаракатлардан холи бўлади.

Ботил шартнома. Агар таклиф ва аксепт, предмет, шартнома тарафлари, предметга эгалик қилиш ва етказиб бериш каби шартноманинг элементларига тааллуқли асосий шартлар бажарилмаса, сотиш ҳақиқий эмас деб ҳисобланади. Масалан, шартнома тузувчи томон ақли расо ва балоғатга этмаган ёки у ноқонуний нарсаларни айирбошлаш ёки номаълум баҳо билан сотиш ва ҳоказоларни ўз ичига олади. Энди савол туғилади: бекор сотиш қандай оқибатларга олиб келади? Жавоб шундаки, у мавжуд эмас деб ҳисобланади.

Фосид (яроқсиз) шартнома. Ушбу туркумдаги шартнома ўз моҳиятига кўра қонунийдир. Бироқ, йўқ қилиниши ёки тузатилиши мумкин бўлган баъзи қоидабузарликлар топилади. Шундай қилиб, у нуқсон ёки мос келмайдиган атрибут туфайли бекор бўлади. Аммо нуқсон бартараф этилса, шартнома кучга киради. Савдони бекор қилиш (фосид) тўғрисидаги ҳукм шундан иборатки, харидорга объектга эгалик қилиш мумкин эмас. Шартномадаги қоидабузарлик ва нуқсонларни бартараф этиш учун уни сотувчига қайтариши керак. Кундалик тадбиркорлик фаолиятимизда бу тоифанинг юзлаб мисолларини топишимиз мумкин. Биз эҳтиёт бўлишимиз ва бундай савдодан қочишимиз керак.

Фосид (яроқсиз) олди-сотди шартномаларнинг муҳим элементлари:

- олди-сотди битимида моддий маълумотларнинг этишмаслиги. Масалан, сотиш объекти ёки унинг нархи ёки тўлов вақти номаълум ва аниқланмаган.
- олди-сотди шартномаси ноаниқ ҳодисага боғлиқ бўлади. Масалан, бир шахс ўз мулкани унга сотса, у ўз улушини сотади.
- келажакда сотиш ҳам бекор қилинадиган сотув шакли бўлиб, агар олди-сотди шартномаси ҳозир тузилган бўлсада ва келгуси кундан бошлаб кучга кирса, у бекор ва фосиддир. Чунки шартнома тузилганидан кейин дарҳол кучга кириши керак.

Тўловни тўлаш вақти ёки сотиш нархига кўра олди-сотди шартномаларининг турлари:

5 А.Раҳманов, А.Норбеков «Диншунослик. Ислам ҳуқуқи» Тошкент 2019 й. 226-б.

1. Тҳаман ҳал шартномаси - бунда маҳсулот нақд пулда сотилади. Бу тўғри тартиб бўлиб, шартноманинг энг асосий талаби нарх ёки тўловни дарҳол тўланишидир.

2. Тҳаман муажжал - сотувчи томонидан харидорга товарни зудлик билан етказиб берадиган шартнома тури бўлиб, харидор ўзаро келишилган келажакдаги маълум бир сана, вақт ва жойда маҳсулот қийматини тўлайди. Тўлов муддати аниқ ва маълум бўлади.

Олди-сотди шартномасининг тузилиши, ҳақиқийлиги, бажарилиши ва мажбурий бўлиши учун кўплаб шартлар мавжуд.

Улар ташкил этиш тартибига кўра тўрттадир:

1. Аҳдлашувчи томонларда мавжуд бўлиши керак бўлган шартлар: у ақли расо бўлиши керак (ақлдан озган, ақли расо бўлмаган ёки балоғатга этмаган шахснинг савдоси ҳақиқий эмас) ва аҳдлашувчи томонлар кўпчиликини ташкил этади (бир киши ўзи билан шартнома туза олмайди, камида икки киши бўлиши керак);

2. Шартномада бўлиши керак бўлган шарт шуки - аксепт таклифга мувофиқ бўлиши керак. Бу шуни англатадики, сотувчи ўз товарини сотувга таклиф қилган бўлса, харидор уни худди шу тўловни тўлаш орқали қабул қилади. Агар бирон-бир қоидабузарлик бўлса, сотув ёки сифат номутаносиблиги туфайли бекор бўлади.

3. Шартнома жойида мавжуд бўлиши керак бўлган шarti, у мажмуавий бўлиши керак;

4. Сотиладиган объектда мавжуд бўлиши керак бўлган шарт (мавжуд бўлиши, қийматга эга бўлиши, эгалик қилишга ва етказиб беришга лойиқ бўлиши, сотувчига тегишли эканлиги). Сотувчидан бошқа ҳеч ким сотиладиган товарда ҳеч қандай ҳуқуққа эга бўлмаслиги керак.

Олди-сотди шартномаси томонлар ўртасидаги битим бўлиб, у орқали мулкни битим предметига нисбатан мулк ҳуқуқини чекланмаган муддатга ўтказиш билан алмаштирилади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, олди-сотди шартномалари бўйича юзага келадиган муносабатларининг қонунийлигига Қуръон, Суннат ва ислом ҳуқуқшуносларининг яқдил фикри асос ҳамда далил ҳисобланади. Одамлар доимо ўзлари эгалик қилмайдиган нарсаларга муҳтож бўлишади, мусулмон ҳуқуқи эса бировнинг мол-мулкни ҳақсиз равишда ўзлаштиришни тақиқлайди ва одамлар ўртасида адолатли алмашинувни рағбатлантиради.

Шунингдек, ислом олди-сотди шартномаларининг тузилиши ҳамда ижро этилиш тартибига катта эътибор қаратади, шартнома билан боғлиқ ҳуқуқий талаблар қатъий бўлиб, унга риоя этмаслик унинг ҳуқуқий жиҳатдан ҳақиқий эмаслигига (бекор бўлишига) олиб келади.

References:

1. Қуръони карим, Бақара сураси, 275-оят
2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад юсуф “Бозор ва унга боғлиқ масалалар” -Т.“Ҳилол нашр”, 2020 3-б.
3. <https://islam-today.ru>

4. Анвар Аҳмад Қодирий. “Фатҳ ал-қодир” китоби 31 б.
5. А.Раҳманов, А.Норбеков «Диншунослик. Ислом ҳуқуқи» Тошкент 2019 й. 226-б.